

UOT 82.03

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2026.2.194>

TƏRCÜMƏ SƏNƏTİNİN MƏDƏNİYYƏTLƏRİN YAXINLAŞMASINDA ROLU

THE ROLE OF TRANSLATION IN THE CONVERGENCE OF CULTURES

Fəxrəddin EYLAZOV*

XÜLASƏ

Xarici dili öyrənənlər dilin hansı mədəni kontekstdə işləndiyini öyrənmədən həmin dil mənimsənilməmiş hesab oluna bilməz. Bəzi dilçilərin iddia etdiyi kimi, xarici dilin öyrənilməsi ilk növbədə qrammatik bacarıq, kommunikativ vərdişlər, dil bazası, mədəni anlama və s. kimi vərdişlərin olmasını tələb edir. Xarici dili öyrənmək yalnız müəyyən sintaktik strukturu olan cümlələri ifadə etmək üçün lüğət bazası toplamaq deyil, həm də müəyyən mədəni elementlərin mübadiləsini həyata keçirmək deməkdir. Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi linqvokulturoloji məkanda iki prosesi istiqamətləndirir: dil mədəniyyətin ən yüksək formasıdır, dil mədəniyyət nüvəsi üzərində qurulur. Mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişafı və güclənməsində tərcümə sənətini mühüm rola malikdir. Məqalədə tərcümə sənətinin mədəniyyətlərarası əlaqələrdə yeri və rolundan bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: *dil, mədəniyyət, hədəf, təhsil, vasitə, tərcümə sənəti.*

ABSTRACT

Learners of foreign languages cannot be considered to have mastered the language without acquiring knowledge of the cultural context in which it is used. As some linguists argue, the learning of a foreign language primarily requires grammatical competence, communicative skills, linguistic foundation, cultural understanding, and similar abilities. Learning a foreign language is not merely about collecting vocabulary to form syntactically structured sentences, but also about engaging in the exchange of cultural elements. The interrelation of language and culture directs two processes within the linguocultural space: language is the highest form of culture, and language is built upon the core of culture. Translation plays an important role in the development and strengthening of intercultural relations. The article discusses the place and role of translation in intercultural communication.

Keywords: *language, culture, target, education, means, art of translation.*

GİRİŞ

Dünyada kommunikativ proseslərin böyük hissəsi mədəniyyətlərarası ünsiyyətin payına düşür. Bu baxımdan son zamanlarda dil və mədəniyyət, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, linqvokulturologiya məsələlərinə tədqiqatçıların marağı getdikcə artır. XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində dilin tədqiqi ilə bağlı bir sıra yeni ideyalar və yanaşmalar meydana çıxdı. Bunlardan biri də linqvokulturologizmdir. Linqvokulturologizm xalqın dili ilə mədəniyyəti arasında sıx əlaqə, dilin inkişafının insanın yaradıcı fəaliyyətinin nəticəsi kimi başa düşülməsidir. Linqvokulturologiya mədəniyyətin dil-də inikasını öyrənən və mədəniyyət hadisələrinin araşdırılmasında dil materialından istifadə edən bir sahə kimi, həm xalqın tarixi, həm də müasir dövrlə bağlıdır. Dil və mədəniyyət biri-biri ilə sıx əlaqə və qarşılıqlı təsir şəraitində inkişaf edir. Dil və mədəniyyət insanların birgə həyatının məhsulu, həm də tənzimləyici amili olaraq biri-birinə təsir edir. Yəni dilin dinamikliyi mədəniyyətin dinamikliyinin göstəricisi və mədəniyyətin dinamikliyi dilin dinamikliyinin göstəricisidir. Dil və mədəniyyət arasındakı bu əlaqə və qarşılıqlı təsir tarixən bir çox alimləri və filosofları maraqlandırmışdır. Son yüzil-

*AMEA Naxçıvan Bölməsi, e-mail: fexreddineylazov@gmail.com
ORCID: 0009-0004-1249-2951

likdə bu əlaqə və təsirin tədqiqi zəminində daha ciddi araşdırmaların və nəzəri təhlillərin müşahidə edilməsi mövzunun nə dərəcədə aktual və əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi və onların bir-birinə təsiri müxtəlif alimlər tərəfindən ətraflı şəkildə təhlil və tədqiq edilmişdir. Ümumilikdə, “dil mədəniyyəti, yoxsa mədəniyyət dili şərtləndirir” sualı qeyd edilən tədqiqatın və təhlillərin fundamental sualı olaraq hələ də qəti cavabını tapa bilməmişdir. Mədəniyyət insan vasitəsilə yaranan fenomendir. Başqa sözlə, mədəniyyət ikinci dünyadır. Mədəniyyət həm birgə həyatın davamı və inkişafının vasitəsi, həm də nəticəsidir [Abdullayeva, 2010: 61]. Bu baxımdan tərcümə sənəti müxtəlif mədəniyyətlərarası ünsiyyətin inkişafında əsas yer tutur. Tərcümə sənəti mədəniyyətlərin bir-birinə yaxınlaşması və yeni əlaqələrin formalaşmasının təməlini möhkəmlədən amillərdəndir.

Beynəlxalq əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, dil öyrənilməsinə marağın artması, mədəniyyətlərarası ünsiyyətin intensivləşməsinə gətirib çıxarır. Bu da öz növbəsində, milli və beynəlxalq səviyyədə dil və mədəniyyət arasındakı əlaqəni son dərəcə aktual hala gətirir. Hal-hazırda universitetlərdə xarici dilin tədrisi metodologiyası daim inkişaf və təkmilləşdirmə səviyyəsindədir. Onun formalaşma mənbələrini isə effektiv metodoloji tədqiqatlar, dilçilik, etnopsixologiya, sosiolinqvistika və psixolinqvistika, mədəniyyətşünaslıq, linqvokulturologiya və digər bir biri ilə əlaqəli elmlər təşkil edir. Bunun əsasında xarici dil və mədəniyyətinin milli (Azərbaycan dili) dilinin daşıyıcıları tərəfindən mənimsənilməsi üsulları, metodiki təlim sistemi daim inkişaf edir.

Xarici dillərin tədrisinin müasir metodikası əcnəbi dillərin öyrədilməsi prosesinin təyin edən fərqi fəaliyyətin məzmunu kimi təqdim olunur.

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN ƏLAQƏSİNDƏ TƏRCÜMƏ SƏNƏTİNİN ROLU

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi tarix boyu müxtəlif alimlər, məsələn, L.Vitgenştayn, F.de Sössür, V.fon Humboldt, N.Xomski və başqaları tərəfindən dəfələrlə qeyd edilmişdir. Artıq uzun zamandır iddia edilir ki, linqvokulturoloji vasitələrlə xarici dilin öyrədilməsi lazım olan nəticəni verə bilər [Bayramov, 2008: 16]. Bu səbəbdən də bir çox alimlər “mədəniyyətlərarası ünsiyyət səriştəsinin” inkişaf etdirilməsi tərəfdarıdır [Bayramov, 2008: 19]. Müəyyən edilib ki, xarici dilin tədrisi zamanı öyrədilən xarici dilin mədəniyyətinə dair tapşırıqların, müxtəlif dil oyunlarının istifadə edilməsi, müxtəlif mətnlərin oxunması, şeirlərin əzbərlənməsi və s. olmadan lazım olan dil mənimsəməsinə əldə etmək mümkün deyildir [Комиссаров, 1990: 14]. Hər hansı bir xarici dili öyrənən tələbənin həmin ölkənin mədəniyyəti ilə bağlı məlumatı yoxdursa, onun dil təhsili natamam hesab edilə bilər. Alimlər bu qənaətdədirlər ki, xarici dili öyrənmək sadəcə həmin dilin qrammatikasına və lüğətinə yiyələnmək demək deyildir. E.Badəy görə, bəzi xarici dil öyrənənlərin uğursuz olmalarının səbəbi onların hədəf dil mədəniyyəti barədə məlumatlarının, yaxud savadlarının olmaması ilə bağlıdır [Комиссаров, 1990: 20]. Elə bu səbəbdən də dil öyrənənlərin düşdükləri dil mühitində ünsiyyət qurmaları onlar üçün çətinlik törədir. Hazırda xarici dilin öyrənilməsində mədəniyyət və dil əlaqələri əsas götürülür.

Mədəniyyətin öyrənilməsi tələbəyə əsas verir ki, hədəf dili ətraflı öyrənsin. Dil və mədəniyyətin birliyində xarici dilə yiyələnmənin bəzi nüanslarını aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik:

1. Xarici dil öyrətmədə əsas məsələlərdən biri tələbələrə öyrəndikləri dildə düşünməyə vərdiş etdirməkdir.

2. Xarici dil öyrədilən zaman mədəniyyətin öyrənilməsi dil öyrənənlərə imkan verir ki, real insanlarla və yerlərlə müərrəd dil səsləri və forması arasında əlaqə quraraq ünsiyyət yarada bilsinlər.

3. Xarici dilin öyrədilməsi zamanı öyrədilən dilin mədəniyyətinə dair tapşırıqların edilməsi nəinki tələbələrin hədəf ölkəyə maraqlarını artırır, həmçinin onlarda xarici dili öyrənməyə həvəs yaradır.

Dil və mədəniyyətin əlaqəsində öyrənilən xarici dilin düzgün mənimsənilməsi üçün fərqli kommunikativ metodlardan istifadə edilir. Müxtəlif kommunikativ metodlardan istifadə etməklə

tələbələr xarici dildə qarşılıqlı olaraq fikir mübadiləsi edir, düşüncələrini bir-birilə paylaşır, əldə etdikləri məlumatları bir-birilərinə ötürürlər [Виноградов, 2004: 136].

Əgər hər hansı ölkənin mədəni mühiti uzun əsrlər boyu müxtəlif mədəniyyətlərə, müxtəlif dinlərə açıq olan bir mühit kimi formalaşıbsa, onda bu mühitə digər mədəniyyətlərin inteqrasiyasının bütün mümkün prosesləri də burada keçərlı olur, mədəniyyət rəngarəngliyinə və harmoniyasına nəinki xələl gətirmir, hətta onu daha da zənginləşdirir. Belə birlik, vəhdət hər bir mədəniyyətin özəl dəyərlərini saxlayaraq digər mədəniyyətlərlə münaqişədən kənarda mütləq qarşılıqlı təsir və fəaliyyətdə olur [Швейцер, 1988: 156].

Tərcüməşünaslığın obyektı mürəkkəbləşmiş kommunikasiya aktı, predmeti isə iki müxtəlif işarələr sisteminin köməyi ilə informasiyanın ötürülməsi haqqında biliklərdir. Tərcüməşünaslıqda bu elmə məxsus olan dil formalaşır, bu elmin elementar vahidlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün axtarışlar aparılır. Ümumi nəzəriyyədən fərqli olaraq xüsusi tərcümə nəzəriyyəsi tərcümənin linqvistik aspektlərini öyrənir. Ümumiyyətlə, hazırda üç tərcümə nəzəriyyəsinin mövcudluğu qəbul edilmişdir. Birinci nəzəriyyə tərcümənin ümumi qanunauyğunluqlarını araşdırır, bu məsələləri janrdan, reallaşma şərtlərindən, konkret dilin xüsusiyyətlərindən asılı olmadan qurulur. Xüsusi tərcümə nəzəriyyəsi üç qola ayrılır: 1) mətnin tip və janr müxtəlifliyini nəzərə alan tərcümə nəzəriyyəsi (elmi, bədii, publisistik və s.); 2) tərcümənin reallaşma şərti və üsuluna görə fərqlənən tərcümə nəzəriyyəsi (ardıcıl, şifahi, sinxron, ikitərəfli və s.); 3) mənbə və obyekt dildən asılı olan tərcümə nəzəriyyəsi. Məxsusi tərcümə nəzəriyyəsində tərcümənin ekvivalentlik məsələləri tədqiq edilir [Швейцер, 1988: 98].

Tədqiqatçılar tərcümə növlərini təyin edərkən mətnlərin tipologiyasını da diqqət mərkəzinə çəkirlər. Məsələn, mətnlər aşağıdakı kimi təsnif olunur: 1) texniki mətnlər; 2) fəlsəfi mətnlər; 3) ədəbi mətnlər. Tərcümə növlərini mətnlər əsasında təsnif etdikdə onun aşağıdakı növlərini qeyd etmək olar: 1) bədii tərcümə: nəsr, dram, poeziya; 2) ictimai-siyasi tərcümə: publisistika, siyasi materiallar, informativ materiallar; 3) elmi-texniki tərcümə: elmi, texniki; 4) rəsmi-işgüzar tərcümə: sənədlər, təlimatlar, qanunlar, işgüzar və xidməti məktublar [Рецкер, 2009: 93].

Dil mədəniyyətin inkişaf etməsinə və formalaşmasına təsir etmək gücünə malikdir. Bu o deməkdir ki, dil, mədəniyyət və şəxsiyyət problemini ön plana çəkmək lazımdır. Çünki praktiki olaraq insanların mənəvi ünsiyyəti, xalqlar arasında anlaşma və əməkdaşlıq məhz mədəniyyətdən başlayır [Виноградов, 2004: 152].

TƏRCÜMƏ SƏNƏTİNİN İNKİŞAFINDA XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİ

Xarici dillərin tədrisində başlıca məqsəd yalnız digər dildə ünsiyyət qurmaq bacarığının formalaşması deyil, həm də xarici dil və tərcümə vasitəsilə dünya mədəniyyətini dərk etməkdən ibarətdir. Beləliklə xarici dillərin öyrənilməsinə mədəniyyət baxımından yanaşma tələbələrin məlumatlılıq səviyyələrinin genişləndirilməsi ilə yanaşı bu biliklərin ünsiyyət prosesində mübadilə etmələrinə şərait yaradır [Федоров, 2002: 121]. Bu zaman linqvomədəni təhlil öz xalqının mədəniyyət hadisələrinin digər xalqların mədəniyyətinin əksində dərk etməyə, ümumbəşər dəyərlərini anlamağa imkan verir ki, bu da dünyagörüşünün formalaşması üçün vacibdir. Xarici dillərin tədrisində yeni yanaşmanın mahiyyəti yalnız dil sisteminin bəzi aspektlərinin tədrisi metodikasının yenidən baxılmasında deyil, həm də xarici mədəniyyətin tədris prosesində yerinin yenidən müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Müasir dünyada uşaqlar xarici mədəniyyətlə doğma mədəniyyət ilə paralel tanış olmağa başlayırlar. Buna səbəb internet, xarici filmlər, musiqi, çap olunmuş kitablar, xaricdə istirahət və s. amillər ola bilər. Xarici dil tədrisi prosesinin müasir mərhələsində linqvoölkəşünaslıq aspekti ilə yanaşı linqvokulturoloji aspekt də əhəmiyyət kəsb edir. Burada mədəniyyət xarici dil tədrisinin tərkib hissəsi kimi başa düşülür. Bundan əlavə digər millətin mədəniyyəti ilə tanışlıq xarici dili onu öyrənənlər üçün daha da maraqlıdır. Təcrübə göstərir ki, öyrənənlər öyrəndikləri dilin ölkəsi, onun tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənələri, davranışları, yaşam tərzı, dünyagörüşləri, istirahət vərdisləri, maraqları, istək-

ləri ilə maraqlanırlar [Швейцер, 1988, 101]. Milli istiqamətli və mədəniyyətlərarası prioritetli xarici dil tədrisinin əsas məqsədi öyrənənlər tərəfindən mədəniyyətin mikromühitini, doğma ölkənin və dilini öyrəndiyi ölkənin mədəniyyəti haqqında biliklərini öz təcrübəsi ilə uyğunlaşdırılması və dərk etməsidir. Xarici dil fənninin xüsusiyyəti və qarşıya qoyulan yeni məqsədlər tələb edir ki, onun məzmunu bir fənnin həcmi ilə məhdudlaşmasın və həyatda mövcud olan bütün problemləri, mədəniyyət haqqında bilikləri, ölkələrin tarixini, mədəniyyətlərarası əlaqələrin etikasını və s. əhatə etsin. Yalnız o zaman xarici dili öyrənənlər müxtəlif mədəniyyətləri müqayisə edə bilərlər [Федоров, 2002: 96].

NƏTİCƏ

Müasir cəmiyyət, mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsi ilə xarakterizə olunur, bu da müsbət əməkdaşlıqla yanaşı, həm də mədəniyyətlərarası anlaşılmazlığın yaranmasının qarşısını almağa gətirib çıxarır. Bu baxımdan müasir təhsil qarşısında şəxsiyyətin ümumbəşəri mədəniyyət dünyasıyla tanış etmək və onun əməkdaşlığa hazır olması üçün düzgün yönləndirmək, digər milli mədəniyyətlərə tolerantlıqla yanaşmaq və hörmət etmək məsələləri durur. Bu xarici dilin tədrisində kommunikativ və linqvokulturoloji kompetensiyayı əhatə edən dünya mədəniyyəti, sosial hadisələrin və ənənələrin mədəni əsaslarını bilməkdən ibarətdir. Buna görə, “dil və mədəniyyətin birgə tədqiqi” prinsipi linqvokulturoloji yanaşmada öz əksini tapmış, tərcümə sənəti xarici dilin tədrisinə daxil edilmiş və tərcümə sənətini formalaşdırmışdır.

ƏDƏBİYYAT

Abdullayeva, F. (2010). *Peşəkar tərcümənin əsasları*. UniPrint.

Bayramov, Q. (2008). *Tərcümə sənəti*. OKA Ofset.

Виноградов, В.С. (2004). *Перевод: общие и лексические вопросы*. КГУ.

Комиссаров, В.Н. (1990). *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. Высшая школа.

Швейцер, А.Д. (1988). *Теория перевода*. Наука.

Рецкер, Я.И. (2009). *Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода*. Москва.

Федоров, А.В. (2002). *Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)*. Филология три.

(*Filologiya elmlər doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir*)

Daxilolma tarixi: İlk variant 19.05.2026

Son variant 04.06.2026